

Ongedaanmaking na vernietiging of ontbinding

Bb 2025/56

1. Inleiding

Rechtsgeldig tot stand gekomen wederkerige overeenkomsten kunnen op verschillende manieren eindigen. In de eerste plaats eindigen overeenkomsten doordat alle verbintenissen die daaruit voortvloeien naar tevredenheid van alle partijen zijn nagekomen. Deze ideale situatie leidt uiteraard doorgaans niet tot problemen. Een iets minder ideale situatie, die doorgaans ook niet tot juridisch getouwtrek leidt, is de beëindiging van overeenkomsten met wederzijds goedvinden van alle partijen. Het wordt pas spannend als een partij een overeenkomst wil beëindigen zonder dat zijn wederpartij(en) daarmee instem(t)(men) of als partijen het niet eens worden over de voorwaarden waaronder de overeenkomst zal worden beëindigd.

De wet bepaalt dat een overeenkomst eenzijdig beëindigd kan worden door vernietiging of door ontbinding en de wet benoemt ook de gronden waarop dat kan gebeuren.² Het belangrijkste verschil tussen vernietiging en ontbinding is dat vernietiging de rechtsgevolgen van een overeenkomst met terugwerkende kracht doet vervallen, terwijl een ontbinding geen terugwerkende kracht heeft. In beide gevallen kan de beëindiging met zich meebrengen dat er acties moeten worden ondernomen om de feitelijke toestand zoals die voor het sluiten van de overeenkomst bestond, te herstellen. In dit artikel komt aan de orde hoe dat bij vernietiging en ontbinding in zijn werk gaat en wat er in beide gevallen gebeurt als het onmogelijk is om reeds ingetreden gevolgen van een vernietigde of ontbonden overeenkomst te herstellen.

2. Vernietiging

2.1 Grond voor vernietiging

Rechtshandelingen, en dus ook overeenkomsten, kunnen in sommige gevallen vernietigd worden, bijvoorbeeld als er sprake was van een wilsgebrek bij een van de betrokken partijen ten tijde van het sluiten van de overeenkomst (artikel 3:44 BW en artikel 6:228 BW) of op grond van de actio pauliana (artikel 3:45 BW en 42/47 Fw).³ De vernietiging kan plaatsvinden door degene in wiens belang de vernietigingsgrond bestaat, bijvoorbeeld door de partij die zich op een wilsgebrek beroept of door een schuldeiser die benadeeld is door een rechtshandeling. De verjaringstermijn voor vernietiging is drie jaar. Die termijn begint te lopen vanaf het moment dat de vernietigingsmogelijkheid aan de partij die

daarop een beroep wil doen ten dienste komt te staan (artikel 3:52 lid 1 sub d BW).⁴

2.2 Wijze van vernietiging

De vernietiging van een overeenkomst vindt plaats door een buitengerechtigde verklaring van de ene contractspartij aan de andere of door een rechterlijke uitspraak (artikel 3:49 BW).⁵ Als een partij de overeenkomst buitengerechtigd heeft vernietigd en de wederpartij betwist die vernietiging, dan zal alsnog een gerechtelijke procedure moeten volgen waarin de rechter de buitengerechtigde vernietiging kan bevestigen.

2.3 Gevolgen vernietiging

Artikel 3:53 lid 1 BW bepaalt dat vernietiging terugwerkende kracht heeft. Dat betekent dat de vernietigde rechtshandeling geacht wordt vanaf haar ontstaan nietig te zijn geweest. Dit heeft tot gevolg dat de vernietiging van een overeenkomst goederenrechtelijk effecten kan hebben, bijvoorbeeld als een zaak in eigendom is overgedragen en daaraan een later vernietigde koopovereenkomst als titel ten grondslag lag. In dat geval is er met terugwerkende kracht geen geldige eigendomsoverdracht tot stand gekomen en kan de verkoper de zaak revindiceren.⁶ De vernietiging kan daardoor ook gevolgen hebben voor derden, bijvoorbeeld voor de opvolgende verkrijgers van de zaak.

Als de prestaties over en weer die bij de vernietigde overeenkomst overeen waren gekomen nog niet zijn verricht, hoeven die prestaties na de vernietiging niet meer te worden verricht. Als partijen wel al (deels) hebben gepresteerd, moet de rechtsverhouding tussen partijen worden hersteld in de staat waarin zij was voor het aangaan van de overeenkomst. De grondslag voor de ongedaanmaking is in dat geval artikel 6:203 BW, de onverschuldigde betaling. Een prestatie is als gevolg van de vernietiging immers zonder rechtsgrond verricht. Er ontstaat daardoor een verbintenis tot het teruggeven van hetgeen een partij uit hoofde van de overeenkomst heeft ontvangen. In het voorbeeld van de vernietigde koop leidt dat tot een terugbetalingsverplichting van de koopprijs voor de verkoper aan de koper.

2.4 Onmogelijkheid ongedaanmaking

In sommige gevallen zal het niet (meer) mogelijk zijn om de verbintenis tot het teruggeven na te komen. In dat geval gelden de regels over het niet-nakomen van (terugleverings-)verbintenissen (zie hierna in par. 3.4).

¹ Lucas van Walraven is advocaat bij Van Benthem & Keulen bij het team Herstructurering en Insolventie.

² In sommige gevallen zal zowel vernietiging als ontbinding van een overeenkomst mogelijk zijn, zie *Asser/Sieburgh 6-III 2022/247*.

³ Andere vernietigingsgronden zijn: handelingsonbekwaamheid (artikel 3:32 BW), een geestelijke stoornis (artikel 3:34 BW), vormgebreken (artikel 3:39 BW), voortbouwende overeenkomsten (artikel 6:229 BW) en onredelijk bezwarende algemene voorwaarden (afdeling 6.5.3 BW).

⁴ Voor handelingsonbekwaamheid en wilsgebreken geeft artikel 3:52 lid sub a t/m c BW specifieke aanvangsmomenten voor de verjaringstermijn. De verjaringstermijn voor een vordering tot vernietiging op grond van artikel 42 of 47 Fw door de curator kan op zijn vroegst aanvangen op het moment van faillietverklaring.

⁵ Voor de vernietiging rechtshandelingen met betrekking tot registergoederen kan een rechterlijke uitspraak vereist zijn, zie *Asser/Sieburgh 6-III 2022/619*.

⁶ *GS Vermogensrecht*, artikel 3:53 BW, aant. 4.

Daarnaast kan de terugwerkende kracht van vernietiging op grond van artikel 3:53 lid 2 BW door de rechter worden beperkt als de gevolgen van een vernietigde rechtshandeling bezwaarlijk ongedaan kunnen worden gemaakt. Die bezwaarlijkheid kan zien op alle betrokkenen, dus zowel de partijen bij de vernietigde overeenkomst als derden.⁷ Daarvan kan sprake zijn als de koper van een zaak die zaak al heeft verwerkt in een andere zaak en er hoge kosten voor verwijdering zouden moeten worden gemaakt. Bij de vernietiging van een huurpact kan de omstandigheid dat het gehuurde inmiddels aan een derde is verhuurd nopen tot beperking van de terugwerkende kracht.⁸

Als de rechter van de mogelijkheid van artikel 3:53 lid 2 BW gebruikmaakt, kan de rechter tegelijkertijd aan een bevoordeelde partij een schadevergoedingsverplichting opleggen.⁹ In dat geval zal de koper de waarde van een zaak die hij inmiddels verwerkt heeft aan de verkoper moeten vergoeden of zal de verhuurder een vergoeding moeten betalen aan de huurder die schade heeft geleden omdat die voortijdig heeft moeten verhuizen.

De rechter kan de terugwerkende kracht als gevolg van de vernietiging niet ambtshalve beperken. Het is dus noodzakelijk dat de partij die belang heeft bij deze beperking daar een beroep op doet.¹⁰ Tegelijkertijd zal de partij die door het beperken van de terugwerkende kracht benadeeld wordt een beroep moeten doen om de schadevergoedingsmogelijkheid van artikel 3:53 lid 2 BW. Deze partij zal zijn schade ook moeten kunnen onderbouwen.

3. Ontbinding

3.1 Grond voor ontbinding

Op grond van artikel 6:265 lid 1 BW geeft iedere tekortkoming van een partij in de nakoming van een verbintenis aan de wederpartij bij de overeenkomst de bevoegdheid om de overeenkomst geheel of gedeeltelijk te ontbinden, behalve als de tekortkoming, gezien haar bijzondere aard of geringe betekenis, een ontbinding met haar gevolgen niet rechtvaardigt.¹¹ Dit is dus een ruime bevoegdheid van de wederpartij van de niet-nakomende contractspartij en voor het invoeren van deze bevoegdheid is niet vereist dat de tekortkoming aan de niet-nakomende partij toegerekend kan worden. Wel is vereist dat er sprake is van verzuim voordat de ontbinding kan worden ingeroepen (artikel 6:265 lid 2 BW). Artikel 6:268 lid 1 BW bepaalt dat een vordering tot ontbinding vijf jaar nadat de partij die daarop een beroep wil doen met de tekortkoming bekend is geworden verjaart.

3.2 Wijze van ontbinding

De ontbinding vindt plaats door een buitengerechtelijke schriftelijke verklaring van de ene contractspartij aan de

andere of door een rechterlijke uitspraak (artikel 6:267 BW). De buitengerechtelijke verklaring hoeft niet noodzakelijkerwijs de gronden voor de ontbinding te bevatten en die gronden kunnen indien nodig later worden aangevuld, ook in een gerechtelijke procedure waarin de geldigheid van de buitengerechtelijke ontbinding ter discussie staat.¹²

3.3 Gevolgen ontbinding

Een geslaagde ontbinding doet de overeenkomst tussen partijen eindigen en partijen hoeven eventuele verplichtingen die daaruit voortvloeien niet meer na te komen. Artikel 6:269 BW bepaalt expliciet dat de ontbinding geen terugwerkende kracht heeft. Wel zijn partijen op grond van artikel 6:271 BW verplicht om prestaties die voorafgaand aan de ontbinding als gevolg van de overeenkomst zijn verricht ongedaan te maken. Dat betekent bijvoorbeeld dat een koper van een zaak, na ontbinding van de koopovereenkomst, de zaak terug moet overdragen aan de verkoper en dat de verkoper de eventueel al ontvangen koopprijs aan de koper moet terugstorten.¹³

3.4 Onmogelijkheid ongedaanmaking

In sommige gevallen zal het voor partijen onmogelijk zijn om een ongedaanmakingsverplichting na te komen. Om te bepalen wat daarvan de juridische gevolgen zijn, moet eerst worden vastgesteld wat de oorzaak van die onmogelijkheid is. Daarbij moet onderscheid worden gemaakt tussen prestaties die naar hun aard onomkeerbaar zijn en prestaties die als gevolg van feitelijke omstandigheden niet meer kunnen worden teruggedraaid.

Bij prestaties die naar hun aard onomkeerbaar zijn, kan worden gedacht aan het verschaffen van huurgenot of het verlenen van diensten. Feitelijke onmogelijkheid tot ongedaanmaking is bijvoorbeeld aan de orde als een zaak als gevolg van de ontbinding terug moet worden overgedragen aan de verkoper en die zaak teniet is gegaan.

Voor prestaties die naar hun aard niet ongedaan kunnen worden gemaakt, bepaalt artikel 6:272 BW dat daarvoor een vergoeding in de plaats treedt. Als de betreffende prestatie correct is nagekomen, wordt die vergoeding vastgesteld op de tegenprestatie die partijen daar in de (inmiddels ontbonden) overeenkomst voor hadden bepaald. Als de geleverde prestatie niet aan de overeenkomst beantwoordde, en er dus niet correct is nagekomen, wordt de vergoeding beperkt tot de waarde die de prestatie voor de ontvangende partij daadwerkelijk heeft gehad.¹⁴ Dit zal veelal aan de orde zijn als de ontvanger van prestatie de overeenkomst ontbindt. Bij het bepalen van die waarde moet dan ook rekening worden gehouden met de omstandigheden die aan de ontbinding ten grondslag lagen. Dat kan er ook toe leiden

⁷ *GS Vermogensrecht*, artikel 3:53 BW, aant. 7.

⁸ *Asser/Sieburgh 6-III 2022/639* en *GS Vermogensrecht*, artikel 3:53 BW, aant. 7.

⁹ Zie hierover D.E. Burgers, 'Over dwaling, vernietiging en bezwaarlijke ongedaanmaking', *Bb* 2024/1, naar aanleiding van HR 9 februari 2024, ECLI:NL:HR:2024:208 (*Rookie/Hekwerk*).

¹⁰ *GS Vermogensrecht*, artikel 3:53 BW, aant. 11.

¹¹ De wet kent ook andere gronden voor ontbinding van overeenkomsten. Zie voor een opsomming daarvan *Asser/Sieburgh 6-III 2022/602*.

¹² HR 27 mei 2011, ECLI:NL:HR:2011:BP6997 (*Elbrink/Halfman*), r.o. 3.6.1.

¹³ Zie voor een geval waarin het hof per ongeluk slechts een van de partijen tot ongedaanmaking had veroordeeld: K.L. Maes, 'Over het missen van de boot en de rechtsgevolgen van ontbinding', *Bb* 2016/39, naar aanleiding van HR 13 mei 2016, ECLI:NL:HR:2016:852.

¹⁴ Zie hierover in het vorige nummer D.E. Burgers, 'Over ontbinding, ongedaanmakingsverbintenissen en waardevergoeding', *Bb* 2025/53, naar aanleiding van het arrest van de Hoge Raad van 18 juli 2025, ECLI:NL:HR:2025:1156.

dat de waardevergoedingsvordering op nihil moet worden gesteld.¹⁵

Als een geleverde prestatie naar haar aard in beginsel wel ongedaan gemaakt zou kunnen worden maar dat door omstandigheden feitelijk niet meer mogelijk is, kan de partij die als gevolg van de ontbinding tot ongedaanmaking verplicht is die verplichting niet nakomen. In dat geval gelden de gebruikelijke regels voor niet-nakoming, namelijk in de eerste plaats artikel 6:74 BW. Op grond daarvan is de niet-nakomende partij aan de wederpartij schadevergoeding verschuldigd, tenzij de tekortkoming niet aan hem kan worden toegerekend. Als de ongedaanmaking door overmacht onmogelijk is, is in beginsel geen schadevergoeding verschuldigd. Het risico is dan voor de schuldeiser van de ongedaanmakingsverplichting. Als feitelijke omstandigheden de ongedaanmaking onmogelijk maken gaat het dus om een risicovraagstuk. Als de onmogelijkheid het gevolg is van de aard van de prestatie gaat het daarentegen om een waarderingsvraagstuk.¹⁶

4. Conclusie

Hoewel vernietiging terugwerkende kracht heeft, zal als het onmogelijk is om handelingen ongedaan te maken moeten worden teruggegrepen op de regels over de nakoming van verbintenissen. Daarnaast is het mogelijk om via de weg van artikel 3:53 lid 2 BW te bewerkstelligen dat aan de vernietiging terugwerkende kracht wordt ontzegd als ongedaanmaking bezwaarlijk is. In sommige gevallen zal het de vraag zijn of het onmogelijk of bezwaarlijk is om een vernietigde rechtshandeling ongedaan te maken en of er dus moet worden gekozen voor toepassing van artikel 3:53 lid 2 BW of voor artikel 6:272/6:74 BW. Praktisch gezien zal het in de praktijk niet veel uitmaken voor welke route wordt gekozen omdat beide tot dezelfde uitkomst kunnen leiden.¹⁷

In sommige gevallen zal het mogelijk zijn om een overeenkomst zowel te vernietigen als te ontbinden. Voor wat betreft de gevolgen voor de partijen bij een overeenkomst zal dit weinig verschil maken. Wel kan de gekozen weg gevolgen hebben voor de positie van derden. Ook kan in sommige gevallen de kortere verjaringstermijn die geldt voor een vordering tot vernietiging daaraan in de weg staan, waardoor nog slechts de ontbindingsmogelijkheid resteert. Zowel bij het beperken van de terugwerkende kracht bij vernietiging als bij het vorderen van een vergoeding als ongedaanmaking niet meer mogelijk is, is het van belang dat partijen daar bij de rechter expliciet een beroep op doen en dat zij hun vordering kunnen onderbouwen.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld Hof Arnhem 7 augustus 2012, ECLI:NL:GHARN:2012:BX3721, r.o. 26.

¹⁶ *GS Verbintenissenrecht*, artikel 6:272 BW, aant. 2.

¹⁷ *Asser/Sieburgh 6-III 2022/639*.